

ХРОНОЛОГІЯ ВІДРОДЖЕННЯ КОЗАЦЬКИХ БОЙОВИХ МИСТЕЦТВ В УКРАЇНІ В 1990–1998 РР. XX СТ. КРІЗЬ ПРИЗМУ КОЗАЦЬКОГО БОЙОВОГО МИСТЕЦТВА «СПАС»

Олександр Притула¹, Анатолій Конох²

¹Запорізький національний університет, Запоріжжя, Україна; prityla1970@ukr.net

<https://doi.org/10.29038/2220-7481-2022-04-23-27>

Анотація

Актуальність дослідження полягає в постійно зростаючому інтересі в суспільстві й науковому середовищі до теми національних видів боротьби та бойових мистецтв і необхідності розв'язання проблеми об'єктивного історичного висвітлення сучасного відродження українських національних бойових мистецтв. **Метою дослідження** є спроба визначити історичну хронологію початку відродження козацьких бойових мистецтв, бойового мистецтва «Спас» крізь призму сучасного розвитку в Україні та на міжнародному рівні, на прикладі всеукраїнських і міжнародних заходів на о. Хортиця та інших знакових місцях українського козацтва. **Методи дослідження** – історико-педагогічний аналіз архівних документів, звіти спортивних козацьких організацій («Дитячо-юнацька школа козацького бойового мистецтва «Спас», «Всеукраїнська федерація «Спас»), Запорізької міської ДЮСШ бойового мистецтва «Спас», управління молоді, спорту та туризму Запорізької міської ради, опитування тренерів та керівників спортивних товариств, ДЮСШ, інформаційних ресурсів мережі «Інтернет». **Результати дослідження.** Визначено, що бойове мистецтво «Спас» є основою бойового вишколу запорозького козацтва. Висвітлено історичну хронологію початку відродження козацьких бойових мистецтв, бойового мистецтва «Спас» крізь призму сучасного розвитку в Україні та на міжнародному рівні на прикладі всеукраїнських і міжнародних заходів на о. Хортиця. Зазначено, що системний вишкіл запорозького козацтва отримав у часи Гетьмана П. К. Сагайдачного. **Висновки.** Українські національні бойові мистецтва є частиною бойової культури українського народу. Розвиток українських національних бойових мистецтв є історією відродження українських національних видів спорту в сучасній Україні. Україна має багатотисячолітню традицію бойового вишколу воїнів-захисників рідної землі. Бойове мистецтво «Спас» є традиційним бойовим вишколом запорізького козацтва, який відродився в Україні з о. Хортиці, колиски запорозького козацтва.

Ключові слова: бойове мистецтво «Спас», бойова культура, запорозьке козацтво, українські національні бойові мистецтва, бойова традиція.

Oleksandr Prytula, Anatoly Konoh. Chronology of the Cossack Martial Arts Revival in 1990–1998s of the 20th Century in Ukraine Through the Prism of the Cossack Martial art “Spas”. Topicality. In society and in research environment an interest to the issue of national martial arts is growing as well as the problem of objective historical highlighting of the Ukrainian national martial arts revival. **The Purpose of the Research** is to determine the historical chronology of the Cossack martial arts revival, the martial art “Spas” through the modern development in Ukraine and abroad, using the All-Ukrainian and International events on Khortytsia and other iconic places of the Ukrainian Cossacks. **Research Methods.** Historical and pedagogical analysis of archival documents, reports of sports Cossack organizations such as a Non-governmental organization Children Youth Academy of Cossack Martial Art “Spas”, Zaporizhzhya City School of Martial Arts “Spas”, Department of Youth, Sports and Tourism of Zaporizhzhya City Council; surveys of coaches and leadership of sports associations, the Internet resources. **Research Results.** It was determined that the martial art of “Spas” is the basis of the Zaporizhzhya cossacks’ martial training. The historical chronology of the Cossack’s martial arts revival, the martial art “Spas” through the modern development in Ukraine and abroad on the example of All-Ukrainian and International events hosting on Khortytsia island has been highlighted. It is noted that Zaporizhzhya Cossacks received systematic martial trainings during the reign of Hetman Petro Konashevych-Sahaidachnyi. **Conclusions.** Ukrainian national martial arts are part of the martial culture of the Ukrainian people. The Ukrainian national martial arts development is the historical event of Ukrainian national sports revival. Ukraine has a thousand-year tradition of military training of soldiers who defend their homeland. Martial art “Spas” is a traditional martial school of the Zaporizhzhya Cossacks, which was revived from Khortytsia, the cradle of the Zaporizhzhya Cossacks.

Key words: martial art “Spas”, martial culture, Zaporizhzhya Cossacks, Ukrainian national martial arts, martial tradition.

Вступ. Починаючи з кінця 80-х років ХХ ст. в Україні поряд із початком національного відродження, боротьби за ідею державної незалежності започатковується рух відродження козацьких, українських національних бойових мистецтв. На фоні заборони карате й інших бойових мистецтв у СРСР в українському суспільстві з'являються особистості, які починають відроджувати та розвивати українські національні бойові мистецтва. Так, у 1985 р. у Львові під керівництвом Володимира Пилата відкрито першу експериментальну школу Бойового Гопака. На основі цього руху починається потяг української молоді до національних бойових мистецтв, а через них – до української культури й духовності. Нащадок український козацьких родів Л. Безклубий у журналі «Техніка молоді» № 2 в 1989 р. написав статтю про існування в запорозького козацтва бойового мистецтва «Спас», задекларувавши, що це бойове мистецтво дійшло через козацькі роди й до наших часів [1].

Починаючи з отримання Україною державної незалежності, відбувається потужний рух пошуку, відродження та розвитку українських національних бойових мистецтв. В Україні розвиваються бойовий гопак, бойове мистецтво «Спас», українська боротьба на поясах, боротьба навхрест й інші козацькі та українські національні бойові мистецтва й види боротьби, який продовжується й до нашого часу. Розвиток національних бойових мистецтв виявив проблему відродження, розвитку та популяризації частини культури українського народу – бойової культури України.

Водночас поряд із розвитком українських національних бойових мистецтв виникає проблема висвітлення розвитку національних бойових мистецтв як сучасного, так і висвітлення історичного процесу зародження та подальшого розвитку бойової культури України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій доводить, що тема українських національних бойових мистецтв порушується в науці, засобах масової інформації все частіше й частіше. Потрібно відзначити фундаментальні праці з дослідження бойових мистецтв України, їх походження та витоків Т. Каляндрука. У своїх дослідженнях О. Мандзяк відображає нерозривність бойових мистецтв України з національною культурою й традиціями. Учені О. Притула та А. Конох акцентують і позиціонують у своїх працях бойове мистецтво «Спас» як елемент бойової культури українського народу, який має всі підстави до включення в реєстр нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО. У своїх працях А. Скульський убачає явище характерництва як елемент традиції «Спасу», звичаю навчання людини в середовищі козацтва надприродних здібностей як елемент бойової культури, позиціонуючи три види «Спасу» – обережний, лікувальний і бойовий [2]. «Спас» як явище розглядається в працях вищезазначених авторів, а також у роботах Д. Богуша, В. Чернікова як бойове мистецтво козацьких характерників.

Мета дослідження – визначити історичну хронологію початку відродження козацьких бойових мистецтв, бойового мистецтва «Спас» крізь призму сучасного розвитку в Україні та на міжнародному рівні, на прикладі всеукраїнських і міжнародних заходів на о. Хортиця та інших знакових місцях українського козацтва.

Матеріал й організація дослідження. У процесі дослідження використовували такі методи: історико-педагогічний аналіз архівних документів, звіти спортивних козацьких організацій («Дитячо-юнацька школа козацького бойового мистецтва «Спас», «Всеукраїнська федерація «Спас»), Запорізької міської ДЮСШ бойового мистецтва «Спас», управління молоді, спорту та туризму Запорізької міської ради, опитування тренерів і керівників спортивних товариств, ДЮСШ, інформаційних ресурсів мережі «Інтернет». Дослідження проводили на базі кафедри теорії та методики фізичної культури і спорту Запорізького національного університету й Всеукраїнської федерації «Спас».

Результати дослідження. Для об'єктивного висвітлення теми статті потрібно розглянути причини виникнення в запорізького козацтва традиції бойового вишколу. Безумовно, однією з найважливіших причин була саме важливість підготовки бійця того часу до рукопашного бою. Витоки цієї підготовки, на думку дослідника військової справи Я. Тимчака, сягають ще в часи Київської Русі [3, 4]. У своїх працях учені А. Цьось та Н. Деделюк стверджують, що витоки фізичної культури й бойових мистецтв як її частини сягають своїм корінням ще в часи існування первісного суспільства та має на теренах України безперервну природу [5]. Таку саму думку у своїх працях висловлюють Є. Приступа й В. Пилат [6, 7, 8, 9]. Дослідники історії запорізького козацтва небезпідставно стверджують, що найпотужніший розвиток бойовий вишкіл на Запорізькій Січі отримав за часів керівництва Гетьмана П. К. Сагайдачного. Саме в ті часи зародилася система підготовки козака від рівня січових шкіл до вищого академічного рівня. Виходячи з цього, можемо стверджувати, що в Україні бойова підготовка має традиційну природу, секрети бойового вишколу передавалися з

покоління в покоління за родовим, сімейним принципом. У скороченій формі елементи бойового вишколу використовувалися в державних силових структурах та збройних силах держав, які мали владу на території сучасної України: Російської імперії, СРСР, Австро-Угорщини, Польщі. Причиною цього стала необхідність виживання нащадків козацьких родів під час бойових дій, перебуваючи на військовій службі цих держав. Прикладами цього є те, що нащадки козацьких родів й особи, які пройшли вишкіл на Запорізькій Січі, відігравали ключову роль у становленні військової справи інших держав. Так, генерал, герой війни 1812 р., нащадок козацького роду В. Г. Костенецький увійшов у військову історію як «батько російської артилерії» [10]. Нащадок козацького роду П. Коновал, людина, яка переломила хід військових дій у війні англо-французьких військ проти німців у 1917 р. поблизу містечка Ланс (Франція), знищивши особисто 19 ворогів і три кулеметних гнізда. За цей подвиг П. Коновала нагороджено королем Георгом V найвищою нагородою Британської імперії – Хрестом Вікторії [11].

Сучасне відродження козацького бойового мистецтва «Спас» в Україні розпочалося на початку 90-х років XX ст. У м. Запоріжжя виникла ініціативна група під керівництвом Олександра Притули, яка розпочала процес пошуку, вивчення й апробації козацьких методів ведення бою. Зокрема, розпочався пошук носіїв, які зберегли козацьке бойове мистецтво «Спас». О. Л. Притула на той час уже мав досвід у козацьких бойових мистецтвах, бо деякі прийоми йому були передані рідним дідусем Худолієм Федором Івановичем, нащадком запорізьких козаків. Притула Олександр опановував бойове мистецтво під керівництвом Олександра Олексійовича Нікіфорова, Миколи Олексійовича Нікіфорова – майстрів бойових мистецтв у м. Запоріжжя [12].

Із метою відродження й упровадження бойового мистецтва в козацький рух у 1992 р. при громадській організації «Запорозьке військо низове «Запорізька Січ» заснована як окрема козацька сотня бойових мистецтв. Сотником сотні обрано Притулу Олександра Леонтійовича. Того самого року при товаристві з обмеженою відповідальністю «Бурштин» (м. Запоріжжя) під керівництвом Нікіфорова Миколи Олексійовича створено клуб бойових мистецтв і засновано відділ українських національних бойових мистецтв. У 1992 р. відкрито експериментальну групу українського національного бойового мистецтва «Спас». Учні цієї групи стали першими тренерами-інструкторами бойового мистецтва «Спас» в Україні.

Із 1992 р. по 1996 р. проводились експедиції щодо пошуку носіїв козацьких прийомів бойового мистецтва по селах України, Кубані. У 1994 р. відбулося знайомство Олександра Притули з носієм родової традиції козацького бойового мистецтва «Спас» Безклубим Леонідом Петровичем, Леонід Петрович згодився навчати Олександра Притулу і його однодумців бойового мистецтва «Спас». Протягом 1994–1998 рр. Олександр Притула опановував бойове мистецтво «Спас» у Леоніда Безклубого в режимі виїзних семінарів. 1995 р., за рекомендацією Леоніда Безклубого, відбулося знайомство Олександра Притули з носієм родової традиції «Спасу» Бондаренком Анатолієм Петровичем, родовим козаком, старійшиною українського козацтва, одним із перших засновників сучасного козацького руху в Україні. Із 1995 по 2003 р. Олександр Притула опановував козацький бойовий звичай під учителюванням Анатолія Петровича Бондаренка. Під час навчання, окрім бойових прийомів, велося навчання козацьких пісень, розтлумачувався зміст козацьких ігор, танців, козацьких карбів – споконвічних козацьких мудростей, які передавалися в козацьких родах, передавалися козацькі характерні молитви та змовляння тощо.

У 1994 р. за сприяння директора Запорізького електротехнічного технікуму-коледжу, заслуженого вчителя України Ю. С. Кормишова та заступника директора з виховної роботи, заслуженого працівника освіти України Є. П. Іваненка засновано історико-патріотичний клуб «Січ», основним завданням якого стало навчання студентів технікуму-коледжу козацького бойового мистецтва «Спас». Історико-патріотичний клуб «Січ» став на довгі роки всеукраїнським центром відродження й розвитку українського національного бойового мистецтва «Спас». На базі клубу проведено низку семінарів із метою підготовки інструкторсько-тренерського складу та суддівського корпусу. У листопаді 1994 р. на базі Запорізького електротехнічного технікуму-коледжу проведено перші в історії сучасного розвитку українського рукопашу «Спас» відкриті першість м. Запоріжжя з українського рукопашу «Спас» на честь дня народження Нестора Махна. Із того часу цей турнір проводиться щорічно й на сьогодні має статус кубку України з українського рукопашу «Спас» імені Нестора Махна [12].

У вересні 1994 р. при Міжнародному інституті державного й муніципального управління м. Запоріжжя (зараз Класичний приватний університет м. Запоріжжя) на кафедрі фізичного виховання та

військово-прикладних мистецтв відкрито секцію козацького бойового мистецтва «Спас» для студентів цього вищого навчального закладу. Це була перша секція «Спасу» у вищій школі.

У жовтні 1995 р. в м. Запоріжжя проведено перший 7-денний семінар із козацького бойового мистецтва «Спас» із метою підготовки інструкторів-тренерів, які б викладали козацьке бойове мистецтво в Україні та створювали осередки й школи «Спасу».

У 1996 р. в м. Запоріжжя засновано громадську організацію – «Школу традиційного козацького бойового мистецтва «Спас», – яка поставила за мету відродження й розвиток козацького бойового мистецтва «Спас» в Україні. Школа традиційного козацького бойового мистецтва «Спас» заснувала низку осередків у містах Запоріжжі, Бердянськ, Вільнянськ, Гуляйполе, Токмак, Мелітополь Запорізької обл., Олександрія – Кіровоградської обл., Києві, Рівному. Протягом 1996 р. проведено ряд зустрічей із представниками українських і слов'янських бойових мистецтв із метою обміну досвідом, координації діяльності, проведення спільних заходів. Саме в 1996 р. виникла ідея проведення Всеукраїнського фестивалю козацьких бойових і традиційних мистецтв, який би мав стати координуючим заходом щодо українських національних бойових мистецтв.

2–3 серпня 1997 р. в м. Запоріжжя проведено Перший всеукраїнський фестиваль козацьких бойових і традиційних мистецтв. Фестиваль засновано Школою традиційного козацького бойового мистецтва «Спас» та Запорізькою міською радою. Фестиваль поставив собі за мету сприяти відродженню й популяризації національних бойових мистецтв та видів боротьби. У перший день фестивалю відбулись урочисте відкриття й показові виступи шкіл національних бойових мистецтв. У якості почесних гостей на фестиваль запрошено народного депутата України, гетьмана Українського козацтва Володимира Муляву, носія родової традиції козацького бойового мистецтва «Спас» Леоніда Безклубого. Другий день фестивалю зібрав учасників на о. Хортиця в Громушиній балці. Там відбулося проведення майстер-класів із національних бойових мистецтв, а також перші в історії відродження національних бойових мистецтв змагання з традиційного козацького кулачного бою «Лава на лаву» [13].

У травні 1998 р., за ініціативою керівника громадської організації «Школа традиційного козацького бойового мистецтва “Спас”» Олександра Притули, за підтримки міського голови м. Запоріжжя Олександра Головка, заступника міського голови м. Запоріжжя Людмили Островської, начальника міського спортивного комітету Запорізької міської ради Віктора Степаненка, рішенням сесії Запорізької міської ради в м. Запоріжжя відкрито першу школу українського національного бойового мистецтва – Запорізьку міську козацьку дитячо-юнацьку спортивну школу бойового мистецтва «Спас».

Із 31 липня по 2 серпня 1998 р. в м. Запоріжжі пройшов Другий всеукраїнський фестиваль козацьких бойових і традиційних мистецтв. 1 серпня 1998 р. в рамках фестивалю відбувся Перший чемпіонат України з українського рукопашу. Це були перші змагання на рівні держави України з національного виду єдиноборств.

Дискусія. Незважаючи на досить широкий інтерес до Спасу, його наукового, етнографічного дослідження, тема історичної хронології відродження «Спасу» на сучасному історичному етапі, історії його виникнення недостатньо піднімалася в наукових дослідженнях, щодо неточних даних в описанні історії відродження козацького бойового мистецтва «Спас», яке є базовим для бойового вишколу козацтва. Дискусійними моментами в цьому дослідженні є певна невідповідність розвитку національних бойових мистецтв у громадському русі та з боку державних органів. Це може бути пояснено новизною для державної системи такого напрямку, як національні види спорту в 90-х роках ХХ ст., що також зумовлюється еволюційним переходом системи фізичної культури й спорту від радянської до сучасної, адаптованої до світової, оскільки поняття «етносport» досить розвинуте у світі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Українські національні бойові мистецтва є частиною бойової культури українського народу. Розвиток українських національних бойових мистецтв є історією відродження українських національних видів спорту в сучасній Україні. Україна має багатотисячолітню традицію бойового вишколу воїнів-захисників рідної землі. Бойове мистецтво «Спас» є традиційним бойовим вишколом запорозького козацтва, який відродився в Україні з о. Хортиці, колиски запорозького козацтва.

Джерела та література

1. Український бойовий звичай на Запорізькій Хортиці. Запоріжжя: Вид. центр «Запорозький “Спас”», 2001. 44 с.

2. Скульський А. М. Спас: записки наблюдателя. Николаев: Приват полиграфія, 1997. 127 с.
3. Тимчак Я. В. Військово-фізична підготовка в козацьких школах. *Молода спортивна наука України: матеріали першої Всеукр. наук. конф. аспірантів галузі фізична культура і спорт*. Львів: ЛДІФК, 1997. С. 13–17.
4. Тимчак Я. В. Військово-фізична підготовка в Україні (IX–XVIII ст.): автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту: спец. 24.00.02 «Фіз. культура, фіз. виховання різних груп населення» / Ярослав Володимирович Тимчак; Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 1998. 16 с.
5. Цьось А. В. Історія фізичного виховання на теренах України з найдавніших часів до початку XIX ст.: навч. посіб. для студентів ВНЗ / А. В. Цьось, Н. А. Деделюк. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. 456 с.
6. Приступа Є. Н. Народна фізична культура українців. Львів: УСА, 1995. 254 с.
7. Приступа Є. Н., Пилат В. С. Традиції української національної фізичної культури. Ч. 1. Львів: Троян, 1991. 104 с.
8. Приступа Є. Н. Становлення і розвиток педагогічних основ української народної фізичної культури: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 1996. 48 с.
9. Приступа Є., Слимаковський О., Лук'янченко М. Українські народні рухливі ігри, розваги та забави: методологія, теорія і практика. Дрогобич: Вимір, 1999. 449 с.
10. Галайко В. Він завжди прагнув бою, або В. Костенецький, якого ми мало знаємо. *Україна*. 1990. № 16–19.
11. Каландрук Т. Б. Таємниці бойових мистецтв України: монографія. Вид. шосте, доповн. Львів: ЛА «Піраміда», 2013. С. 83–84.
12. Історія ВГО «Спас». *Офіційний сайт ВГО «Всеукраїнська федерація “Спас”*. URL: <http://spas.zp.ua/ru/vgo-spas/history/>
13. Фестиваль «Спас на Хортиці». *Офіційний сайт ВГО «Всеукраїнська федерація “Спас”*. URL: <http://spas.zp.ua/ru/фестиваль-спас-на-хортиці/>

References

1. Ukrainkyi boiovyi zvychai na Zaporizkii Khortytsi [Ukrainian martial customs in Zaporizhzhya Khortytsia]. Zaporizhzhia: Vyd. tsentr «Zaporozkyi Spas», 2001, 44 (in Ukrainian).
2. Skulskyi, A. M. (1997). Spas: zapiski nabliudatel'ia [Spas: notes of the observer]. Nikolayev: Pryvat polyhrafyia, 127 (in Ukrainian).
3. Tymchak, Ya.V. (1997). Viiskovo-fizychna pidhotovka v kozatskykh shkolakh [Military and physical training at Cossacks' schools]. *Moloda sportyvna nauka Ukrainy. Proceedings from I Vseukrainska nauk. konf. acpirantiv haluzi fizychna kultura i sport - Young Sports Science of Ukraine: materials of the I All-Ukrainian Conference for Postgraduate Students in PE & Sports*. Lviv: LDIFK, 13–17 (in Ukrainian).
4. Tymchak, Ya.V. (1998). Viyskovo-fizychna pidhotovka v Ukraini (IX–XVIII st.) [Military and physical training in Ukraine in the IX–XVIII cent.]. *Candidate's thesis*. Lutsk, 16 (in Ukrainian).
5. Tsos, A. V. (2014). Istoriia fizychnoho vykhovannia na terenakh Ukrainy z naidavnishykh chasiv do pochatku XIX stolittya [Military and physical training in Ukraine in the IX–XVIII cent.]. Navch. posibnyk dlia stud. Lutsk: SNU imeni Lesi Ukrainky, 456 (in Ukrainian).
6. Prystupa, Ye. N. (1995). Narodna fizychna kultura ukraintsev [National PE of Ukrainians]. Lviv: USA, 254 (in Ukrainian).
7. Prystupa, Ye. N., Pylat, V. S. (1991). Tradytzii ukrainkoii natsionalnoi fizychnoi kultury [Traditions of Ukrainian National PE]. Lviv: Troian, Ch. 1, 104 (in Ukrainian).
8. Prystupa, Ye. N. (1996). Stanovlennia i rozvytok pedahohichnykh osnov ukrainkoii narodnoi fizychnoi kultury [Formation and development of pedagogical aspects of Ukrainian National PE Foundation]. *Candidate's thesis*. Kyiv, 48 (in Ukrainian).
9. Prystupa, Ye. (1999). Ukrainski narodni rukhlyvi ihry, rozvahy ta zabavy: metodolohiia, teoriia i praktyka [Ukrainian folk games, entertainments and fun games: methodology, theory and practice]. Drohobych: Vymir, 449 (in Ukrainian).
10. Halaiko, V. (1990). Vin zavzhdy prahnuv boiu, abo V. Kostenetskyi, yakoho my malo znaemo [He always wanted a battle, or V. Kostenetskyi, whom we know little about]. *Ukraina – Ukraine*, 16–19 (in Ukrainian).
11. Kaliandruk, T. B. (2013). Taiemnytsi boiovykh mystetstv Ukrainy [Secrets of martial arts in Ukraine]. Monohrafiia, vyd. VI. Lviv: LA Piramida, 83–84 (in Ukrainian).
12. Istoriia, VHO Spas [History of the NGO Spas]. Ofitsiynyi sait VHO Vseukrainska federatsiia Spas. URL: <http://spas.zp.ua/ru/vho-spas/history/> (in Ukrainian).
13. Festyval Spas na Khortytsi [A Festival Spas in Khortytsia]. Ofitsiynyi sait VHO Vseukrainska federatsiia Spas. URL: <http://spas.zp.ua/ru/festyval-spas-na-khortytsi/> (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 17.10.2022 р.